

М. О. ЗАВГОРОДНЮК. ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ПРОБЛЕМАТИКА В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Аналізується проблема ускладнення міжнародних відносин у контексті глобальних трансформацій та формування багатопольярного світу. Акцентується увага на необхідності вивчення культурного різномайття для безконфліктного міжцивілізаційного спілкування.

Ключові слова: цивілізація, багатопольярність, система, глобалізація.

Анализируется проблема усложнения международных отношений в контексте глобальных трансформаций и формирования многополярного мира. Акцентируется внимание на необходимости изучения культурного многообразия для бесконфликтного межцивилизационного общения.

Ключевые слова: цивилизация, многополярность, система, глобализация.

The article is dedicated to the problem of international relations complication in the context of global transformations and multipolar world formation. The attention is focused at the need to study cultural variety for conflict-free intercivilization communication.

Key words: civilization, multipolarity, system, globalization.

Сучасний світ переживає глобальну трансформацію, яка веде до формування нової історичної епохи. Нова геополітична архітектура – система, що характеризується постійним дисбалансом і виникненням нестійких тимчасових груп інтересів різних суб'єктів міжнародних відносин.

Порушення геополітичної рівноваги, викликане руйнуванням біполярної системи міжнародних відносин, є умовою підвищення соціальної нестабільності в світі і збільшує ризик виникнення цивілізаційних конфліктів, що несуть непередбачувані наслідки для світового співтовариства.

«Те, що світ вже ніколи не буде таким, яким він був або здавався в минулому столітті, стає очевидним. Нові організаційні схеми і принципи управління підривають колишні соціоконструкції, змінюючи звичні коди влади», – констатує російський дослідник А. Неклесса¹.

Тому головною метою у світовій політиці повинна стати внутрішньоцивілізаційна консолідація і вироблення принципів міжцивілізаційного співіснування.

Філософсько-методологічні аспекти досліджуваних процесів розглядалися в працях Т. Гоббса, Р. Дарендорфа, Е. Дюркгейма, Т. Парсонса, М. Вебера, М. Я. Данилевського, К. Юнга. Питання про зміну співвідношення полюсів глобального протистояння у світі і аналіз багатьох аспектів геополітичних і цивілізаційних зрушень містяться в роботах У. Бека, З. Баумана, І. Валлерстайна, Е. Тоффлера, С. Хантінгтона, З. Бжезинського, О. Шпенглера, Дж. Л. Джексона, М. Кастельса, Х. Шумана, Ф. Фукуями, Дж. Стігліца, Д. Хелда, Л. Зідентопа, Т. де Монбріалья, Дж. Сороса, А. Л. Страуса, А. Неклесси та інших дослідників. Проблеми формування громадського порядку, який мінімізував би наслідки конфліктів в майбутньому, розроблялися в працях російських філософів Н.А. Бердяєва, В. І. Вернадського, В.С.Соловйова, Н. А. Умова та ін.

Світоустрій трансформується прискореними темпами. Для об'єктивного політологічного аналізу та прогнозування глобальних процесів необхідна постійна увага вчених до цих тенденцій. Зокрема, потребує обґрунтування можливість компромісу між прагненням до мінімальної загальної безпеки і неминув-

чим існуванням міжнародної конкуренції в умовах глобалізації. Вирішення цієї проблеми представляється в усвідомленні єдності і взаємозалежності світового, економічного, політичного, соціального та цивілізаційного простору.

Фактично логіка багатополярності склалася задовго до Першої світової війни і визначалася балансом сил великих держав – Британії, Німеччини, Франції, Росії, США, Австро-Угорщини, Італії та Японії. Однак він був дуже нестійким і спричинив відомі трагічні події. Система міжнародних відносин ХХ ст. значно відрізнялася від сучасної моделі багатополярності, що формується. Вона була закритою і обмежувалася кількома розвиненими державами Європи, США і Японією. Крім того, в той час війна все ще визнавалася легітимним засобом вирішення міжнародних конфліктів.

Істотною відмінністю від сучасної моделі світоустрою була відсутність потужного фактору стримування, яким після Другої світової війни стала ядерна зброя. Слід також акцентувати увагу на тому, що сучасний глобальний світ передбачає міжцивілізаційне спілкування не стільки окремих країн, скільки цілих регіонів, різних рас, релігій, культур і моделей соціально-економічного розвитку. Така парадигма докорінно відрізняється від багатополярності початку ХХ ст.

«Фундамент сучасної глобалізації – це революція в області інформаційних технологій. Останні дозволяють вирішувати такі загальносвітові проблеми, як поширення зброї масового знищення або відмивання брудних грошей. Однак бар'єром на шляху глобалізації виявляються національні почуття, що викликає здивування у прихильників ліберального мислення. Якщо говорити більш конкретно, то немає ніяких шансів на те, що з шести мільярдів наших сучасників з американським баченням світу погодиться хоча б відносно значима меншість. Нова багатополярність гетерогенна», – стверджує французький політолог Тьєррі де Монбріаль².

Він зазначає, що не варто дивуватися, що західний етноцентризм викликає відторгнення в країнах, вплив яких зростає завдяки успіхам в економіці, як, наприклад, у Китаї чи в Індії. Ще виразніше неприйняття західних цінностей проявляється в арабо-мусульманських країнах.

Суть економічної сучасної реальності, сформованої глобалізацією, полягає у фінансовій сфері. Свобода пересування капіталів зростала з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій і долала кордони, стираючи одночасно відмінності між формами вкладення капіталу і приватної власності. Т. де Монбріаль підкреслює, що поки подібні процеси, пов'язані з рухом капіталу, не виходили за межі спільноти західних країн, вони лише частково торкалися національних почуттів. Такого поняття, як «економічний патріотизм», не існувало, але з висуненням на перший план Росії, Індії, Китаю ситуація може змінитися.

Процеси трансформації політичного світоустрою після розпаду біполярності до цих пір не набули чітких рис настільки, щоб з упевненістю можна було говорити про функціональну та структурну стабілізацію нового міжнародного порядку. Отже, назріла необхідність звернутися до методологічних підходів до аналізу суспільно-історичного процесу.

Цивілізаційний підхід до такого аналізу базується на концепції поділу світової історії на періоди існування локальних цивілізацій, що носять самодостатній характер і мають самостійну динаміку розвитку. Відповідно, цивілізаційний підхід вимагає при вивченні політичної організації певного суспільства розглядати в першу чергу цивілізаційну, національно-культурну специфіку політичного життя.

Найбільший розквіт теорія цивілізацій отримала в ХХ столітті. Початковий імпульс розвитку цивілізаційного підходу дала книга О. Шпенглера «Захід Європи», Серйозний внесок у розвиток цивілізаційного підходу зробили Ф. Фукуяма, А. Тойнбі, К. Ясперс, М. Бердяєв, П. Сорокін та ін.

Один з основних розробників цивілізаційного підходу А. Тойнбі зазначав: «Всі окремі елементи культурного простору мають глибинний внутрішній зв'язок між собою, так що, відкидаючи стару і звичну технологію і опановуючи нову і чужу, не можна утримати зміни на чисто технологічному рівні, вони поступово будуть проникати все глибше, підточуючи споконвічну культурну традицію і завойовуючи все нові і нові простори для прийдешньої культури, яка просувається крок за кроком, проникнувши клином техніки»³. Особливо це положення актуально в сучасному глобалізованому світі, де за допомогою інформаційних технологій впроваджуються цінності інших культур.

Цивілізаційного підходу також дотримується американський політолог Семюель Хантінгтон. У своїй відомій роботі «Зіткнення цивілізацій» він стверджує, що найбільш значущі конфлікти глобальної політики розгоратимуться між націями і групами, що належать до різних цивілізацій. За С. Хантінгтоном, цивілізація – це культурна спільнота як самий широкий рівень ідентичності людей, що визначається наявністю спільних рис об'єктивного порядку, а також суб'єктивною самоідентифікацією людей.

На думку С. Хантінгтона, майбутній конфлікт між цивілізаціями – завершальна фаза еволюції глобальних конфліктів у сучасному світі. Він пропонує групувати країни, спираючись не на їх політичні чи економічні системи, а виходячи з культурних і цивілізаційних критеріїв. Ідентичність на рівні цивілізації буде ставати все більш важливою, і світоустрій буде значною мірою формуватися в ході взаємодії семи-восьми великих цивілізацій. До них він відносить західну, конфуціанську, японську, ісламську, індуїстську, православно-слов'янську, латиноамериканську та, можливо, африканську цивілізації. При цьому західна цивілізація існує в двох основних варіантах: європейському і північноамериканському, а ісламська підрозділяється на арабську, турецьку та малайську. Найзначніші конфлікти майбутнього, за його прогнозами, розгорнуться вздовж ліній розлому між цивілізаціями⁴.

Причинами конфліктів С. Хантінгтон вбачає відмінності між цивілізаціями, оскільки взаємодія між народами різних цивілізацій посилюється, що веде до зростання цивілізаційної самосвідомості. Крім того, процеси економічної модернізації та соціальних змін в усьому світі розмивають традиційну ідентифікацію людей з місцем проживання, одночасно слабшає і роль нації-держави як джерела ідентифікації.

Зростання цивілізаційної самосвідомості, вважає дослідник, диктується роздвоєнням ролі Заходу. З одного боку, Захід знаходиться на вершині своєї могутності, а з іншого, і можливо саме тому, серед незахідних цивілізацій відбувається повернення до власного коріння. Він також зазначає, що культурні особливості і відмінності менше схильні до змін, ніж економічні і політичні, і внаслідок цього їх складніше вирішити або звести до компромісу. Релігія розділяє людей ще більш різко, ніж етнічна приналежність. Економічний регіоналізм при цьому може бути успішним, тільки якщо він корениться в спільності цивілізації, а спільність культури сприяє стрімкому зростанню економічних зв'язків.

С. Хантінгтон констатує, що кінець ідеологізованих держав у Східній Європі та на території колишнього СРСР дозволив висунутися на передній план традиційним формам етнічної ідентичності.

Згідно цивілізаційної парадигми, відмінності в культурі і релігії породжують розбіжності з широкого кола політичних питань, будь то права людини або еміграція, комерція чи екологія. Урядам і політичним угрупованням все рідше вдається мобілізувати населення і сформувати коаліцію на базі ідеологій, і вони все частіше намагаються домогтися підтримки, апелюючи до спільності релігії і

цивілізації. Конфлікти і насильство можливі і між країнами, які належать до однієї цивілізації, а також всередині цих країн. Але вони, як правило, не настільки інтенсивні і всеохоплюючі, як конфлікти між цивілізаціями.

Так, у 1991–1992 роках багато хто був стурбований можливістю військового зіткнення між Росією і Україною через територіальні інтереси – в першу чергу, Крим – а також Чорноморський флот, ядерні арсенали і економічні проблеми. «Але якщо приналежність до однієї цивілізації щось означає, ймовірність збройного конфлікту між Росією і Україною не дуже велика. Це два слов'янських, здебільшого православних народи, які протягом століть мали тісні зв'язки. І тому на початку 1993 року, незважаючи на всі причини для конфлікту, лідери обох країн успішно вели переговори, усуваючи розбіжності. У цей час на території колишнього Радянського Союзу йшли серйозні бої між мусульманами і християнами; напруженість, яка доходила до прямих зіткнень, визначала відносини між західними і православними християнами в Прибалтиці; – але між росіянами і українцями до насильства не дійшло», – підкреслює С. Хантінгтон⁵.

У своїй роботі він робить висновки про те, що суперечності між цивілізаціями важливі і реальні, а цивілізаційна самосвідомість зростає. Він прогнозує, що конфлікт між цивілізаціями прийде на зміну ідеологічним та іншим формам конфліктів в якості головної форми глобального конфлікту. Міжнародні відносини, які історично були грою в межах західної цивілізації, будуть перетворюватися в гру, де незахідні цивілізації стануть виступати не як пасивні об'єкти, а як активні діючі особи. При цьому ефективні міжнародні інститути в сфері політики, економіки та безпеки будуть складатися швидше всередині цивілізацій, ніж між ними.

Отже, головними вісями міжнародної політики стануть відносини між Заходом і рештою світу, політичні еліти деяких розколотих незахідних країн намагатимуться включити їх до числа західних, але в більшості випадків їм доведеться зіткнутися із серйозними перешкодами. Таким чином, за прогнозами С. Хантінгтона, основним осередком конфліктів будуть взаємини між Заходом і ісламсько-конфуціанськими країнами. Уникнути глобальної війни цивілізацій можна лише тоді, переконаний автор, коли світові лідери опанують поліцивілізаційний характер глобальної політики і стануть співпрацювати для його підтримки⁶.

Соціальну еволюцію системи суспільств досліджує також світ-системний підхід, який зосереджується на вивченні не окремих соціумів, а відміну від попередніх соціологічних підходів, а звертається до таких систем, які охоплюють більше однієї цивілізації або навіть всі цивілізації світу. Цей підхід був розроблений А. Г. Франком, І. Валлерстайном, С. Аміном, Дж. Арріго і Т. Сантусом. В якості найважливішого попередника світ-системного підходу, який заклав його основи, зазвичай розглядається Ф. Бродель.

Ф. Бродель підкреслював, що умовою виживання цивілізацій є поширення їхніх цінностей. Він досліджував економіку як простір взаємодії цивілізацій, при цьому особливу увагу приділяв циклічності і взаємодії різних видів таких циклів. Ф. Бродель звертав увагу і на тенденцію скорочення тривалості циклів: «Ці нескінченні глибинні хвилі виявляють тенденцію до того, щоб скорочуватися»⁷. Разом з тим, він відзначав і життєздатність, стійкість цивілізацій протягом тривалого періоду часу: «... цивілізації є сутностями, яким властива дуже тривала тимчасова довжина»⁸.

Але найбільш поширена версія світ-системного аналізу розроблена І. Валлерстайном. В основі його аналізу лежать історичні системи. Вони відносно автономні, тобто параметри їх функціонування визначаються дією внутрішніх про-

цесів, мають тимчасові та просторові межі, які можуть змінюватися в ході їх історичного існування⁹.

На відміну від традиційної соціальної науки XIX століття І. Валлерстайн відмовляється від поняття лінійної еволюції та ідеї «прогресу». Поняття прогресу передбачає постійну та однозначну спрямованість змін, тоді як історичні факти свідчать, що соціальні процеси можуть розгортатися назад, сповільнюватися і зупинятися. На думку І. Валлерстайна, історична еволюція якщо і є детермінованою логікою системного розвитку, то інтенсивність цієї детермінації дуже нерівномірна.

Оригінальність підходу І. Валлерстайна полягає в тому, що він пропонує принципово нову дослідницьку перспективу аналізу соціальних, економічних і політичних процесів, – світ-системну перспективу, в якій світ виступає як певне системне і структурне ціле, закони розвитку якого визначають траєкторії руху всіх окремих національних суспільств і держав.

Основною одиницею геосторичного аналізу у І. Валлерстайна є історичні системи, які можуть існувати у двох основних формах: міні-системи і світ-системи, останні диференціюються на світ-імперії і світ-економіки.

На його думку, для розуміння сенсу соціальних змін потрібно звертатися до глобального контексту розвитку кожного суспільства чи держави. «Марно аналізувати процеси суспільного розвитку наших різноманітних національних суспільств так, як якщо б вони автономно внутрішньо розвивалися, у той час як вони є і завжди були в першу чергу структурами, створеними весвітніми процесами і знаходять свою форму в якості реакції на ці процеси», – зазначає І. Валлерстайн¹⁰.

Особливості розвитку сучасної світ-системи, на думку І. Валлерстайна, приведуть до зниження ефективності інституцій державності та піднесенню значення різних форм партикулярної, групової ідентичності (етнічної, релігійно-мовної, родової та ін.) Автор допускає, що вони можуть стати своєрідною альтернативою «загальногромадянської» самоідентифікації в національній державі, що будеться на їх об'єднанні та інтеграції в єдине ціле. Такі групи в майбутньому, можливо, навіть будуть забезпечувати захист, безпеку і добробут окремого індивіда.

У цілому, прогноз І. Валлерстайна полягає в тому, що поступово «морська» Японія перетворить США у свого молодшого партнера (як Великобританія свого часу зробила це з Голландією, а США, у свою чергу, з Великобританією) і об'єднаний японо-американський кондомініум рано чи пізно зійдеться в новій великомасштабній світовій війні з континентальним ЄС¹¹.

Інші регіони при цьому будуть розподілені між цими двома альянсами: Північна та Південна Америка, Китай, Південно-Східна Азія і Тихоокеанський регіон увійдуть до японо-американську зону, Центральна і Східна Європа, Росія, Близький Схід, Африка та Індія – в зону європейську. Найважливішою проблемою розвитку та консолідації цих двох зон, за І. Валлерстайна, буде полягати у виборі оптимальних методів інтеграції, перш за все, двох гігантів – Китаю та Росії. Для успішної інтеграції як Росія, так і Китай повинні досягти і підтримувати певний рівень внутрішньої стабільності та легітимності.

По суті, валлерстайновській прогноз про розподіл новому турі боротьби за гегемонію протилежний сценарію «зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтона, який передбачає боротьбу євроатлантичного альянсу (США–ЄС) в союзі з Росією проти японо-китайського об'єднання, до якого може приєднатися ісламський блок.

У зв'язку з цим російський дослідник Б. Єрасов констатує: «глобалістське бачення сучасного людства, розуміння його як взаємопов'язаної спільності, що формується через взаємодію різних господарських та політичних структур, відо-

кремльового світосистемного підходу від цивілізаційного, в якому увагу дослідників найчастіше акцентується на самобутності масштабних культурних систем людства. Разом з тим між двома зазначеними підходами існує чимало спільних аналітичних областей, що знайшло вияв у самому факті народження світосистемного парадигми аналізу з цивілізаційної»¹².

Можна підсумувати, що соціально-філософські особливості глобальних явищ не можуть бути проаналізовані без урахування сутності різних типів суспільств, оскільки саме індивідуалістичне суспільство, яке сповідує принципи свободи, де панує культ споживання і недооцінки «незахідних цінностей», повсюдно провокує потенційні геополітичні конфлікти.

Для оптимального управління світовим співтовариством, що виключає конфліктні ситуації, важливо враховувати, що саме всебічний аналіз глобальних трансформацій надає можливість досягти суті сучасних геополітичних процесів максимально об'єктивно.

Наростаючий тиск з боку провідних суб'єктів глобалізації призводить до того, що локальні і регіональні конфлікти набувають інших масштабів і загрожують перерости в геополітичні. На даному перехідному етапі, який характеризується синтезом геополітичного мислення і глобалістського бачення світу, можливість запобігання цивілізаційних зіткнень ускладнена відсутністю чіткої методологічної бази дослідження витоків та наслідків геополітичних конфліктів.

У сучасному взаємозалежному світі ефективне міжнародне і міжкультурне співробітництво потребує нової глобальної етики. Формування планетарної етики повинне отримати адекватне міжнародне інституційне оформлення, однак у сучасних умовах в цьому напрямку робляться лише перші кроки.

1. *Неккеса А.* Глобализация и новое геоэкономическое мироустройство // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.perspektivy.info/oykumena/vector/globalization_i_novoe.htm. 2. *Монбриаль Т.* Многополярность и многообразие // Россия в глобальной политике. – 2007. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/number/n_9956. 3. *Тойнби А. Дж.* Цивилизация перед судом истории. – М.: Прогресс, Культура, СПб.: Ювента, 1998. – С. 184. 4. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – С. 184. 5. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций // Полис. – 1994. – № 1. – С. 43. 6. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций. – С. 217. 7. *Бродель Ф.* Материальная цивилизация, экономика, капитализм. XV-XVIII вв. Т.3: Время мира. – М.: Прогресс, 1992. – С. 73. 8. *Бродель Ф.* Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II: В 3 ч. Ч. 1: Роль среды / Пер. с фр. М. А. Юсима. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – С. 229. 9. *Валлерстайн И.* Исторические системы как сложные системы // Вестник ХГУ. Философские перипетии. – 1998. – № 409. – С.198. 10. *Валлерстайн И.* Общественное развитие или развитие мировой системы? // Вопросы социологии. – 1992. – № 2. – С. 86. 11. *Wallerstein I.* The Essential Wallerstein. – New York: The New Press, 2000. – P. 439. 12. *Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия: Учеб. пособие для студентов вузов / Сост., ред. и вступ. ст. Б.С. Ерасов.* – М.: Аспект Пресс, 1998. – С. 521.